

Beszélgetés Vajda Mihállyal

*„Hallom bár a malom zakatolását,
de hol a liszt?”*

Arthur Schopenhauer

– Vállalkozhatunk-e a filozófia általános helyzetének felvázolására? Véleménye szerint mit jelent filozófiával foglalkozni a XX. század végén? Mit örölnék a filozófia malmai?

Ezzel kapcsolatban tulajdonképpen két dolgot tudnék mondani.

Az egyik az, hogy nem tekintem a filozófiát tudománynak. Semmilyen értelemben nem tekintem tudománynak.. Ez nem a filozófia lebecsülése, hanem státuszának, rangjának felemelése. Teljes mértékben egyetértek Heideggerrel, akinek az volt az álláspontja, hogy a filozófia azon kiserlete, hogy magát tudományossá tegye, tulajdonképpen a filozófia önmegsemmisítését jelenti. A másik dolog: azt hiszem nem lehet általános érvényű választ adni, pontosabban aki általános érvényű választ próbál adni erre a kérdésre az valamiféle értelemben rossz úton jár. Egészen röviden ez tehát a válaszom. Hogy ez miért van így és mikeppen van így, arról megpróbálunk majd beszélni

– Próbáljunk meg. Tehát az Ön számára mit jelent a filozófiával való foglalkozás a XX. század végén? S folytatva a kérdést, valóban a filozófia végének lennénk tanúi, vagy sokkal inkább arról van szó, hogy a léthelyzet megváltoztatásával maga a létezés van válságban?

Amikor a kérdésekre válaszolok, akkor nagyon határozottan tudatosítani kell, hogy ez az én válaszom, s nem tö-

rekszik általános érvényességre. Csak azt fogom tudni elmondani, hogy én mit gondolok erről. Nem vagyok biztos abban, hogy az én válaszom a releváns válasz, lehet, hogy más válasz is releváns, lehet, hogy az én válaszom nem releváns, lehet hogy egymás mellett sok releváns válasz létezik, lehet, hogy egyáltalán nincs a kérdésre válasz. Ha így válaszolok, azzal azt is kimondtam, hogy a „filozófia vége” jelszó egy valós helyzetet ír le, mert ha azt állítom, hogy egymás mellett létezhetnek egymásnak ellentmondó, s egyszerűsmind releváns válaszok, akkor ezzel azt is mondtam, hogy a filozófiának vége van. A filozófiának ugyanis 2500 éven át az volt az igénye, hogy megtalálja AZ IGAZSÁGOT, s ez az igazság egy univerzális igazság akart lenni. Én ha filozofálok, akkor ugyancsak az igazságot keresem, de ez az igazság az én igazságom, s nem mindenható. Ezzel viszont véget vetettünk a filozófiának olyan értelemben, ahogy az 2500 éven át létezett.

A XIX. században Marx például megjósolta a filozófia végét, s ugyanúgy a pozitivisták irányzatok is, de más alapról. Alapjában véve a XIX. század hitt a kérdések tudományos megoldásának lehetőségében. A XX. század tapasztalatai viszont azt mutatják, hogy nincs a kérdéseknek végleges, egyértelműen megfogalmazható, valamiféle konceptuális sémán belül megcáfolhatatlan válaszuk. Tehát maradjunk annyiban, hogy a filozófia ma azért nem lehetséges a számomra, mert nem keresem az univerzális igazságot: nem kívánok általános érvényű igazságot kimondani, a magam igazságát keresem.

Egy filozófusnál találtam kifejezetten explicit megfogalmazását annak a gondolatnak, hogy lehetséges olyan abszolút igazság, amely egyedül egyvalakinek az igazsága, s ez Max Scheler. Azt hiszem, Scheler sokkal többet jelentett számomra, mint azt én az utóbbi években gondoltam volna. Amikor legutóbb újrakezdtém Scheler tanulmányozását, akkor értettem meg, hogy az a két rövid időszak, melyben életem során Schelerrel foglalkoztam, valószínűleg döntő hatással lehetett rám, anélkül, hogy ez tudatosult volna ben-

nem. Bár nagyon jól emlékszem arra, hogy az 1975-ben írott Scheler tanulmányom után néztem először szembe önmagammal, s mondtam, hogy nem vagyok többé marxista. Ma már egyértelműen tudom, hogy Scheler jelentős hatást gyakorolt rám, tulajdonképpen talán azzal az egy gondolatával, melyben azt fejtegeti, hogy van egyfajta intuitív igazság, a fenomenológiai, a filozófiai típusú igazság, amely akkor is megdönthetetlen evidenciára épül, ha az esetleg csak az én igazságom, és senki másnak nem igazsága. Tehát a dolog lényege nem az, hogy a filozófia univerzalizálható legyen, a dolog lényege az, hogy megdönthetetlen evidenciára épüljön.

Heidegger is ezt a választ adja. Igen, vége van annak a filozófiának, amely 2500 éven át uralkodott, Platónról Husserlig, s amelyet az univerzális igazság keresése ösztönzött.

Hogy mit jelent a filozófia számomra? Egy mondatban: a magam igazságának keresését. De miféle igazságról van szó épp most, a XX. század végén? Abban a században, amelyben nem tudunk egyetlen igazi támpontot sem teremteni? Mert ha én most azt mondom, hogy vége a metafizikának, ki tudja, hogy igaz-e ez, s nem csak az európai szellem pillanatnyi megbicsaklásáról van-e szó?

A századot éppúgy fémjelzi Wittgenstein neve, mint Heideggeré.

Wittgenstein megfogalmazása, miszerint a nyelvjátékok egymásba lefordíthatatlanok, egy másik megfogalmazása annak a gondolatnak, hogy mindenkinek meglehet a maga igazsága. Ha a nyelvjátékok egymásba lefordíthatatlanok, s ezt a magam számára értelmezem, akkor azt mondom, hogy mivel privát nyelv nincs, legalább két ember kell egy nyelvhez, de két ember elég is egy nyelvhez, nyelvjátékot játszhatnak, s ha a nyelvjátékok egymásba lefordíthatatlanok; akkor minden embernek meglehet a maga igazsága.

Nos, miért van ez így a XX. században? Persze azt sem tudom, hogy így van-e? Lehetnek olyanok, akik azt a követ-

kezetést vonják le az egészből, hogy elég ebből a sarlatán-ságból, amit filozófiának neveznek, s igenis vissza a tiszta tudományhoz. S lehetnek olyanok, akik azt mondják, hogy mindez egy lényegtelen történelmi epizód, s tovább kell keresnünk az univerzális filozófiai igazságot. Nem tudom. Csak azt tudom, hogy az a tanulság, amelyet én levontam, vagyis azon igazság keresése amely megdönthetetlen evidencián alapul, ámde nem univerzális, a XX. század történelmének iszonyatos tapasztalatain alapszik. Talán nem kell részletesen elmondani, hogyan függ össze ez azzal, hogy az univerzális igazságot kereső filozófiák jelentős részben kapcsolódtak a XX. század legborzasztóbb történelmi mozgalmaihoz, amelyek a XIX. század a prosperitás, az emberi észbe vetett hit százada után olyan poklot teremtettek a Földön, melyhez hasonlót alig-alig látott az emberiség. Auschwitz és Gulag a két szimbólum, s mindkettő mögött eredetileg tiszteletreméltónak tekinthető gondolati teljesítmény is állt. Vigyázat! Auschwitz és Gulag nem a filozófiai gondolkodás terméke, de odaállt mellé a filozófia is. Én ezekből vontam le azt a tanulságot, hogy csak univerzális igazságot ne! Nincs univerzális igazság, mert ha nem tudom elfogadni, hogy a másik ember igazsága éppoly igazság mint az enyém, akkor arra fogom kényszeríteni őt, hogy elfogadja az én igazságomat.

– Igen, de képes-e az ember abszolút bizonyosság nélkül maradni, hiszen gondolkodásának éppen az a jellemzője, hogy támpontok, biztos fogódzók után kutat? A tudomány sem tesz mást, a bizonyosságot, a konkrétumokat keresi. Tragédia-e az ember számára az abszolút bizonyosság hiánya, vagy – s éppen erre figyelmeztethet a filozófia – egyszerűen önmaga igazságát kell keresnie, ami pedig nem kizárólagos? A filozófia pusztán ennyit akarhat, s talán ebből eredhet „esélytelensége” a tudománnyal szemben? Vagyis abból, hogy a filozófia nem eredménycentrikus, míg a tudomány is és az emberi gondolkodás is eredménycentrikus.

Igen, és mégsem. Nem hiszem, hogy esélytelen lenne a filozófia. Igaz, a tudomány eredménycentrikus, és én lennék az utolsó aki le akarja becsülni a tudomány eredményeit. A

tudományos gondolkodás tulajdonképpem instrumentális gondolkodás. Most mondhatnám azt, hogy a tudomány környezetmegismerés, míg a filozófia világmegismerés. Mondhatnám azt, hogy a tudomány az ember környezet feletti uralmát szolgálja, míg a filozófia – Heidegger szavaival szólva – tiszta gondolkodás, amely nem akar semminek az eszközévé lenni, nem akar eredményeket. Mindezt elmondhatnám, s mindez tán igaz is, de ez nem jelenti a tudományok lebecsülését. Baj akkor van, – de akkor benne is vagyunk az univerzalizálási igényben – ha azt hisszük, hogy a tudomány egységes megcáfolhatatlan világmagyarázatot tud nyújtani számunkra. Arról kell leszoknunk, hogy a tudomány magyarázatát világ egyedül érvényes, magyarázatának tekintsük. Én nem tekintem annak. Ez a kérdés egyik oldala. A másik az, hogy az emberben olthatatlan igény él az egzisztenciális kérdések megoldására. Valószínűleg nagyon nehéz szembenézni azzal, hogy a legégetőbb kérdésekre nincs megnyugtató válasz. De ha ilyen nincsen akkor az a filozófia feladata, hogy elmondja: nincs rájuk válasz. Szembe kell nézni a kérdésekkel, a rájuk adott hamis válasz nem fogadható el. Ebben rejlik a heideggeri értelemben vett metafizikai beállítódás problematikus eleme. Mintha a metafizika nem tett volna mást, mint hogy választ akart adni olyan kérdésekre, amelyekre nem lehet választ adni.

– Az embernek tehát ezt a helyzetet egzisztenciális alázattal el kell tudnia fogadni. Nincs válasz.

Így van. Amíg volt vallás, addig a válasz is megnyugtató volt. Én bizonyos értelemben a XX. század bensőséges, befelé forduló vallásosságáról is csak azt tudom mondani, hogy az már nem vallás. A vallás az, amely kinyilatkoztatáson alapszik.

Ha valaki azt akarja mondani, hogy az én megdöntehtetlen evidenciám is kinyilatkoztatás, ám legyen igaza, azon én nem akarok vitatkozni, hogy az én filozófiám vallásos filozófia-e vagy sem, vagy hogy egyáltalán van-e vallás és filozófia között különbség? Szerintem van. A vallás mindig vala-

milyen tekintély által közvetített kinyilatkoztatáson alapszik. Amióta a modern vallásfilozófusok vagy teológusok egy másfajta kinyilatkoztatásra, valahol a bensőnkben létrejövő megvilágosodásra helyezik a hangsúlyt, én azt hiszem már nem vallásról van szó, elmozdulnak a filozófia irányába. A vallásnak éppen az a lényege, azért ad megnyugtató választ, mert van egy tekintély aki közvetíti számunkra a transzcendenciát, akinek a szavában hinnünk kell. Nem vagyunk magunkra hagyva. Az a modern vallásosság, ahol én magam konfrontálódok a saját Istenem megnyilatkozásával és semmiféle tekintélyre nem hivatkozhatok, nem eredményezheti a megnyugvást. Bizonyosság sohasem lehetséges. Azt hiszem, hogy amíg volt vallásosság, volt számunkra Isten, élt a transzcendencia addig megnyugtató választ kaptunk az alapvető egzisztenciális kérdésekre. Ma nem kapunk megnyugtató választ. Ezeket a kérdéseket elemzi a filozófia, ezekkel a kérdésekkel állít szembe bennünket, és az én filozófiám azt mondja, hogy nincs rájuk válasz. De nem vagyok benne biztos, hogy Heidegger is pontosan ezt mondta.

Amikor a szegedi Heidegger konferencián a *szenről* tartottam előadást, akkor világosodott meg számomra, hogy Heidegger igenis várt egy megoldásra, várt arra, hogy ismét eljőjön az a lényegi tér, amelyben újra helyük lehet az isteneknek. Én azt hiszem, hogy elvesztettük ezt a lényegi teret, és nem lesz újra helyük az isteneknek. Meg kell tanulnunk úgy élni, hogy nincs helyük az isteneknek. De akkor találunk-e megoldást a magunk számára? Nagyon szépen beszél Heidegger arról, hogy megoldás kell a magunk számára. Ismét el kéne jutnunk a *halál*, a *fájdalom*, a *szereetet* igazi megértéséhez. Ha nincs lényegi terük az isteneknek, akkor kérdés, hogy eljutunk-e ehhez, el lehet-e jutnunk ehhez, vagy el kell tudnunk viselni, hogy nem tudunk mit kezdeni a halállal, hogy mindig gyanakszunk a saját szereteteinket illetően, s hogy a fájdalommal sem tudunk mit kezdeni?

Azt hiszem a filozófia számára léteznek ezek az egzisztenciális kérdések, amellyekkel a tudomány nem tud és nem is akar mit kezdeni. Ebben van a lényeges különbség. Ezek-

nek a kérdéseknek nincs helyük a tudományban. Márpedig ezeket a kérdéseket felteszik az emberek, tehát nem igaz, hogy az emberiség – ma már nagyon is megkérdőjelezett – tudományfanatizmusában szembefordul a filozófiával. A XX. század tapasztalatai után nem lehet ezeket az egzisztenciális kérdéseket nem tudomásulvenni. Nem hiszem, hogy a filozófia irrelevánsná vált volna azáltal, hogy a tudomány bizonyos területeken fantasztikus dolgokat old meg.

– Vajon az európai filozófia meg akarná kerülni ezeket az egzisztenciális kérdéseket? Mert a filozófusok hajlamosak arra, hogy az univerzális választ keressék, elképzelhető-e, hogy ez a totális eszmét helyezheti előtérbe?

Lehet, hogy az univerzális eszmék keresése az európai filozófia sajátossága. Megint Schelerre fogok hivatkozni, aki egy helyen azt mondja, hogy Európának nincs metafizikája. Európában van vallás és van tudományos-technikai gondolkodás, metafizika ezzel szemben nincs. Kétféle nagy magaskultúra van. Az európai, amely arra képes, hogy leigázza saját környezetét, fantasztikus erővel és képességekkel gyűri maga alá azt, amit környezetnek nevezünk, de nem tud mit kezdeni az egyénnel, az individuummal. Ezért kényszerül azokra a világhódító hadjáratokra, amelyek tulajdonképpen a természet leigázást jelentik. A másik pedig a keleti kultúra, amely befelé fordul. Ez metafizikai kultúra, amelyben a mi fogalmaink szerinti vallás nem is létezik, hiszen a transzcendencia nem válik el az evilágiságtól, s ez a kultúra nagyon jól meg tud birkózni az egyén problémáival. Viszont ez a kultúra nem ad eszközöket a világ meghódítására, amelyre az emberiségnek – ha nem korlátozza saját számosságát – valóban szüksége van. Scheler úgy gondolta, hogy ennek a kétféle kultúrának a keverékéből igenis létrejöhet pozitív kibontakozás.

Talán ugyanezt akarja mondani Fritjof Capra, aki – ha jól értem – arról beszél, hogy a modern fizika és a keleti gondolkodás rettenetesen közel állnak egymáshoz. Ő mint fizikus jutott arra a belátásra, hogy úgy lehet megérteni azt,

ami a fizikában történik Heisenberg óta, ha átszokunk a keleti gondolkodásra. Nem tudom mennyire van igaza, de azt hiszem szembe kellene néznünk ezzel a gondolattal.

Európával tulajdonképpen az a baj, hogy – bármilyen furcsán hangzik is – nincs érzéke a pluralizmushoz. Az egy kompromisszum, hogy plurális demokráciában élünk. Talán azoknak van igazuk, akik azt mondják, hogy az európai gondolkodás egy totális irányba mozog, hiszen állandóan az univerzális igazságot keresi. Az univerzális gondolkodásnak megfelelő berendezkedés pedig a totális berendezkedés. A pluralista demokrácia egy kompromisszum ezen a világon belül, abban az értelemben, hogy mintegy félve a másiktól hajlandóak vagyunk engedni, s azt mondani jó, én sem igazom le őt, annak reményében, hogy ő sem igaz le engem. S ez egy nagyon is kérdéses, késélen táncoló egyensúly.

– Ha az európai gondolkodásmódot következetesen végigviszem, s figyelembe veszem, hogy valóban nincs érzéke a pluralista demokráciához, akkor a modern kor evidenciáit lebontó posztmodernt is csak részmozzanatként tekinthetem?

Hogy részmozzanat-e vagy sem, nem tudom. A posztmodern meghatározása is nehéz, de körülbelül azzal írható le, amit említett, az univerzális evidenciának, az univerzális evidenciára való igénynek a megszüntetése, s ennyiben valóban több mint játék a modernitáson belül. Ilyen értelemben igazi radikális fordulat, a modernitással – s ha Heideggerrel akarok gondolkodni – az egész metafizikai korszakkal való szembehelyezkedés lehet. Az európai kultúra sajátossága, hogy igazságcentrikus és alárendeli az igazságnak azt is, ami eredetileg nem az igazság kategóriájával lenne megragadható. Gondoljunk arra hányszor mondjuk, hogy igaz ember, s hogy igaz művészet. Az igazság az alapkategóriánk, holott az ember lehetne jó, a művészet pedig lehetne szép. Tán csak egy bizonyos szegmentumában a gondolkodásnak kellene az igazsággal foglalkozni, mi mégis mindenütt az igazságot akarjuk, az igazság pedig fogalmánál fogva eredetileg egy és oszthatatlan.

Amikor én azt mondom, hogy az én igazságom mellett mások igazsága is érvényes, akkor valami olyasmit mondtam, ami tulajdonképp az európai agy számára szinte elfogadhatatlan, Nekem ezzel kapcsolatban nagyon furcsa tapasztalataim voltak életemben, s a filozófián belül is. Amikor megpróbáltam a posztmodern fogalmát egy kicsit szélesebben felfogni, nemcsak a művészetre, a világlátásra is vonatkoztatni, azt a fajta relativitást védelmezni, amit a posztmodern meghírdetett a művészetben, akkor a végső ellenvetés az volt, hogy azért az igazságról mégsem akarod azt mondani hogy...? Pedig azt akarom mondani. És itt valami olyasmiről akarok beszélni, ami azt hiszem az európai gondolkodásban kifejezhetetlen. Egy igazság amely nem relatív, de mégsem univerzális, – ez nem fér az európai agyba.

– Ez az igazságcentrikusság talán az európai gondolkodás moralizáló világszemléletével is magyarázható, s akkor ezzel szemben érvényesebb, hitelesebb az esztétizáló világszemlélet. Ez utóbbi ugyanis nem akar abszolút normákat felállítani, hanem sokkal inkább ösztönösen működik, s pusztán annyit mond, hogy ez vagy az szép vagy nem szép.

Így van. Teljesen egyetértek magával.

Szándékomban áll esszét írni Kundera regényéről. A lét elviselhetetlen könnyűségéről. Ahogy olvassa az ember, egyre inkább az az érzése, hogy a regény giccs. S akkor beleütközik abba a részbe, ahol Kundera azt fejtegeti, hogy mi a giccs. Ebből már világos, hogy ironikus viszonya van saját írásához is. Nem fordulna elő benne ez a gondolatmenet, ha nem tudná, hogy a regényt elviszi egészen a giccs határáig; s ezt tudatosan teszi, pontosan azért, mert meg akarja mutatni, hogy az európai gondolkodásban állandóan benne van az abszolút azonosulás igénye, s ez vezet mindig a giccshez. Mert mi más lenne a giccs, mint teljes azonosulás önmagammal? Ez maga a giccs.

A regény főhőse Tomaz – illetve dehogy volt hős, egy igazi cseh figura – aki belesodródik abba, hogy ellenáll, élete értelmének feláldozása árán is ellenáll. Pontosabban nem

áll eilene mindennek, csak a politikának. Egyetlen figurája van a regények, aki hiteles, mondjam azt hogy „igazi”. Sabine a festőnő, akinek a szó szoros értelmében nincsenek elvei. Ránéz valamire és azt mondja – ez csúnya. Kész. Annak vége. Ami csúnya azt nem csinálom. Próbáljuk azt tenni, ami szép. És itt pontosan arról van szó, hogy az igazság keresése olyan azonosulás, amely a végén önmaga ellentétébe fordul át. Tomaz, aki az igazságot keresi, aki azámára legfontosabbat, a sebészi hivatást is feláldozva ellenáll a borzasztó cseh rezsimnek – s a végén azt kérdezzük, hogy minek?

Én nem tartom, ezt Kundera legjobb regényének, kicsit tézisregény, Kundera túlságosan is azonosul azzal a gondolatával, hogy nem lehet azonosulni egyetlen gondolattal. Veszélyesen súrolja a giccs határát, majd visszavesz mindent. Szeretném elemezni Kunderának a *regényről* szóló esszégyűjteményét is, ahol többek között azt mondja, hogy a felvilágosodás korának igazi filozófiája a regényben van. Mert a regény pluralista.

– *Köszönöm a beszélgetést.*

Budapest

Készítette: Laczkó Sándor